

84
X86

16601-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ХОЦЯНІВСЬКА Ірина Володимирівна

**МАЙСТЕРНІСТЬ ЛЕСЯ МАРТОВИЧА - САТИРИКА
(НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ)**

10.01.01 - українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М. П. Драгоманова

НБ НПУ

Київ - 1997

100207550

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі української літератури Українського державного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Науковий керівник - кандидат філологічних наук, доцент
ГУЛЯК Анатолій Борисович

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
ГНІДАН Олена Дмитрівна;
кандидат філологічних наук, професор
ГАЄВСЬКА Надія Марківна

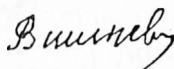
Провідна установа - Прикарпатський університет
імені В.Стефаніка

Захист відбудеться "17" червня 1997 р. о 16 год. 30 хв.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.33.04
в Українському державному педагогічному університеті
імені М.П.Драгоманова
(252030, м.Київ, вул. Пирогова, 9)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського державного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Автореферат розіслано "16" травня 1997 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.П.ВИШНЕВСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Лесь Мартович - один з найяскравіших талантів в українській літературі кінця ХІХ - початку ХХ століття і один з багатьох українських письменників, про життя яких можна було б сказати словами Анатолія Свидницького: "Коли оглянутися на прожите мною життя, то не маю на чому стати і відпочити: скрізь чорно і чорно". Короткий вік без родинного затишку, власного кутка, сталого заробітку та умов для улюбленої праці, без гідного пошанівку сучасників, наступних поколінь аж до нинішніх, передчасна смерть у самотині. Така доля судилася Мартовичу - людині і письменникові.

Щось трагічно парадоксальне проглядається в тому, що письменник, талантом якого пишався б будь-який народ, не заборонений жодною владою, навіть через століття не заслужив видання повного зібрання своєї спадщини.

Українська незадовільний стан вивчення художньої, публіцистичної та журналістської спадщини Л.Мартовича пояснюється багатьма причинами. Найголовніші з них: відсутність повного зібрання спадщини Мартовича, частково розкиданої по часописах "Хлібороб", "Громадський голос", "Народ", частково загубленої; впорядкованого рукописного архіву письменника, його листування, спогадів; безпідставна, а тому й безплідна дискусія про "стефаникову школу", вперше заявлена С.Єфремовим в "Історії українського письменства".

Знадобилося ще багато літ і праці для логічного завершення цієї дискусії за участю таких учених, як А.Крушельницький,

М.Грушевський, М.Зеров, А.Музичка, С.Крижанівський, С.Шаховський, В.Лесин, Ф.Погребенник, О.Гнідан та ін. Відгомін цієї дискусії в різних її проявах, чи то під тиском могутнього авторитету С.Єфремова, чи то за штамповою інерцією - зустрічаємо і в останнє десятиліття. Тим-то складається враження, що начебто Мартович сам по собі як письменник, без Стефаника, Франка, російських сатириків, не має належного значення.

Прижиттєва літературна критика не дала та й не могла дати глибокого тлумачення творчості сатирика. В позитивному плані ця критична література може служити для сучасників джерелом цінних фактичних відомостей про письменника та його творчий метод.

Коло питань, порушених дослідниками (за винятком праць Ф.Білецького, Ф.Погребенника та О.Гнідан), стосується переважно аналізу світогляду сатирика, пояснення ідейного змісту його творів та ролі їх у суспільній боротьбі свого часу. Зрозуміло, що цей аспект дослідження має першорядне значення. Оскільки ж наукова думка в цьому напрямі зростає досить вагомо, назріла нагальна потреба, не послаблюючи інтересу до ідейної проблематики, серйозно зайнятись вивченням естетики й поезики одного з найбільших майстрів сатири в українській літературі на зламі двох століть.

При всій глибині і масштабності досліджень творчого шляху Л.Мартовича все ж доводиться констатувати, що його сатиричні твори досі не представлені в загальному процесі розвитку української сатири як історико-літературного напрямку з його проблемами еволюції художнього методу, формування ідейно-естетичного ідеалу, руху форми. Спроба хоча б частково

заповнити цю прогалину українського літературознавства видається нам актуальною.

Мета роботи - вивчення сатири Л.Мартовича як специфічного способу художнього відображення дійсності в її історичному розвитку; дослідження її художньої системи в індивідуальній своєрідності та в генетичній зумовленості.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань:

- простежити розвиток і збагачення творчого методу сатирика, генезу його основних типів, образів, конфліктів, жанрових форм;

- схарактеризувати суттєві моменти художньої еволюції письменника;

- виявити стилетворчі принципи сатири Мартовича;

- дослідити внутрішню логіку змін і взаємодію творчих концепцій Мартовича, пояснити причини цих змін як суспільними чинниками, так і самою специфікою ідейно-творчого розвитку белетриста;

- вирізнити суб'єктивні й об'єктивні передумови поетики Мартовича, своєрідність предмету його пізнання та основні творчі принципи автора;

- дослідити взаємозв'язок різних рівнів структури творів Леся Мартовича, ступінь їх залежності один від одного і відносну самостійність.

Матеріалом дослідження послужили збірки оповідань Мартовича: "Нечитальник" (1900), "Хитрий Панько і інші оповідання" (1903), "Стрибожий дарунок і інші оповідання" (1905) тощо, які розглядаються в контексті української сатири кінця ХІХ - початку ХХ століття.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять фундаментальні праці П.Волинського “Теорія літератури” (1962), Ю.Борева “Комическое, или О том, как смех казнит несовершенство мира, очищает и обновляет человека и утверждает радость бытия” (М.,1970), Б.Дземідка “Про комічне” (Варшава, 1962), О. Бушміна, Н.Крутикової, В.Шевчука, а також історико-літературні праці І.Франка, С.Єфремова, М.Зерова, М.Грушевського; сучасних дослідників - О.Гнідан, Ф.Білецького, С.Крижанівського, Ф.Погребенника, П.Хропка та ін.

Методи дослідження. В дисертації використано історико-порівняльний, типологічний, почасти біографічний методи літературознавчого аналізу.

Наукова новизна. Дисертація є першою спробою системного дослідження сатиричної творчості Мартовича, структури і різновидів образів-персонажів та способів їх моделювання; основних типів сюжету і характеру конфлікту. На матеріалі найбільш характерних творів письменника зроблено спробу показати їх як цілісну художню систему. Спираючись на теоретичну та історико-літературну базу, автор досліджує творчий процес письменника в його становленні і розвитку, в безперервній внутрішній змінності.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що вона є вагомим внеском у дослідження української сатири кінця ХІХ - початку ХХ століття. З'ясовуються, зокрема, глибокі закономірності розвитку сатири, її зв'язок з історичною дійсністю, якою зумовлено появу сатиричних форм у літературі. Дослідження сатири Л.Мартовича поглиблює уяву про творчий метод, поетику і своєрідність індивідуального стилю

покутського митця.

Апробація роботи. Дисертаційна робота обговорювалась на засіданні кафедри української літератури Українського державного педагогічного університету імені М.П Драгоманова. Результати дослідження апробувались у лекційному та практичному курсах з історії української літератури кінця ХІХ століття викладачами Вінницького державного педагогічного інституту.

Основні положення дисертації знайшли відображення в трьох публікаціях.

Структура і зміст дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та бібліографії.

Основні положення, які виносяться на захист:

- Лесь Мартович - письменник-сатирик, сила викриття соціальних негативів; широчінь і місткість його художніх узагальнень не мають собі рівних.

- Творчість Мартовича - зразок органічної залежності форми від змісту, гармонійної відповідності творчих прийомів, засобів живописання, емоційних фарб природі відображуваного об'єкта і тій меті, якої прагне досягти письменник. З розвитком своєї творчості, майстерності індивідуального пера Мартович зіткнувся з такими темами, які потребували певних змін у манері письма, в жанрах, в загальному характері реалізму.

- Реалізм Мартовича зазнав якісних змін не тільки у зв'язку з еволюцією проблематики: одночасно шліфувалась і його мовно-художня майстерність. "Нечитальник", "Хитрий Панько", "Стрибожий дарунок" - три збірки оповідань, що проливають яскраве світло на суттєві зрушення, трансформації в творчому методі письменника, кожна риса якого репрезентує собою особливу якість реалізму сатирика.

- Для поезики Мартовича звичайним є прийом аналогій між негативними суспільними явищами і світом тварин, а також використання народно-мовних форм казкової фантастики. Зазначені прийоми, виконуючи різні функції (сатиричної оцінки, комізму, алегорії і т.д.), відбивають внутрішні тенденції сатиричної форми творів письменника (“Винайдений рукопис про руський край”).

- Мартович знаходить нові об’єкти, нові ефективні засоби і прийоми художнього відображення. Закономірним наслідком еволюції сміху, як і заглиблення письменника в побут і психологію величезної маси залежних і пригноблених, стало засобом підсилення трагічного елемента в його творчості (“Мужицька смерть”, “Гарбата”. “За межу”, “Зле діло”, “Грішниця” та ін.).

- Еволюція співвідношення комічного і трагічного вплинула на характер конфлікту і типотворення. Увага Мартовича зосереджувалась на трагедії моральних потрясінь, викликаних пробудженням совісті в особистості (“Зле діло”, “Грішниця”, “Ось поси мое!” та ін.), на діяльність радикально настроєних людей, що діють в умовах поліцейського терору (“Війт”, “Смертельна справа”, “Хитрий Панько”, та ін.), трагедію темної, забитої, пригнобленої маси селянства (переважна більшість оповідань).

- Поезика Мартовича становить собою складну, розгалужену художню систему в її внутрішній єдності. Ця система цілісна і одночасно багатогранна, гнучка й рухома.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “Вступі” характеризується стан вивчення проблеми, обґрунтовується актуальність дисертаційної роботи, формулюються її мета і конкретні завдання; окреслюються основні об’єкти аналізу; визначаються основні підходи і методи, наукова новизна, теоретична й практична цінність, вирізняються основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі “Сатирична проза Леся Мартовича в процесі збагачення реалізму української літератури кінця XIX - початку XX століття. Конфлікти і жанри” досліджуються особливості конфліктів і жанрів малої прози письменника в контексті української сатири зазначеного періоду.

Аналізуючи конкретні твори Л.Мартовича, ми виходимо з такого положення: сатира є способом відображення дійсності і типом естетичного відношення дійсності в загальному контексті сатиричного напрямку. Новеліст показував різні ступені пробудження, зростання і розвитку прагнень своїх персонажів, неоднаковий характер зв’язків з широким світом. Разом з тим його твори відкривають і складну градацію застійного, фальшивого, несправедливого і злого.

Леся Мартович написав двадцять сім оповідань, об’єднаних у три збірки. Всі вони різняться не лише проблематикою, а й манерою письма. Всі вони мають одне спільне, що ріднить їх між собою, - поетику, засновану на об’єктивному і суб’єктивному художньому пізнанні.

У вмінні схопити основну ознаку сатиричного стилю, у вмінні підмітити іронію фактів, а звідси - і показати людину “в зовсім іншому світлі, ніж вона є насправді”, тобто в “масці”- в

цьому якраз і полягає у великій мірі незвичайно ефективний засіб створення стилістично найбільш доцільної форми художньо-сатиричного вислову. "Маски" давали письменникові можливість варіювати як форми висміювання, так і відповідні їм інтонації, манеру повістування, лексику.

Уже в ранній період своєї творчості Мартович зрозумів, що успіхи й поразки окремих людей, їх особисте горе надто часто зумовлювались обставинами політичного життя й економічними реаліями, що драми індивідуального життя витіснялись драмами соціальними і політичними, що людина під їх впливом більш повно і яскраво виявляє свій характер, до того ж не в домашньому колі, а в зіткненнях на публічній арені. Старі прийоми художнього дослідження і зображення сутності через приватне буття виявились недостатніми. Художник кінця ХІХ - початку ХХ століття не міг обмежитися ні фіксацією минулого, ні натуралістичним зображенням сучасного. Його завдання полягало в тому, щоб, узагальнюючи новонароджене, ще не всіма помічене, втілюючи його в яскравих художніх образах, допомагати в такий спосіб кристалізації типів нових людей, наближувати бажане майбутнє.

Оповідання Л.Мартовича - вагоме підтвердження того, що драматичні конфлікти можуть створюватися на вістрі соціально-політичних та економічних зіткнень персонажів, а не тільки у сфері родинних стосунків - між чоловіком і дружиною, батьком і матір'ю, коханим і коханою, батьками і дітьми і т. д.

Мартович намагався залучити до процесу художнього осмислення соціальні стосунки. В його оповіданнях постійно опиняються в гострих зіткненнях персонажі з пануючих верхів і пригнобленої маси - отець Кабанович і наймити Аничка та

Іван Притики (“Лумера”); вїйт, лихвар, збирачі податків і спролетаризований Гриць Банат, селянська маса (“Мужицька смерть”); паннуси, поппуси і муссікуси (“Винайдений рукопис про рідний край”); судова влада і селяни (“За топливо”, “За межу”) та ін. Конфлікт, опертий на антагонізми, став для Мартовича тим елементом художньої структури, якою письменник незвичайно чутливо реагував на бурхливі життєві зміни.

У конфлікті заявили про себе громадська й етична відповідальність автора. Зміни в характері конфліктів, наявність в оповіданнях Мартовича нових конфліктних ситуацій виявились невіддільними від суспільно-політичного і соціального процесів, які відбувалися в житті. В центрі конфліктів оповідань Мартовича постають нові соціально-моральні колізії, продиктовані часом, а також ті “вічні” проблеми, які стосуються самого сенсу людського буття, стосунків людини із суспільством, зі світом, з історією (“Винайдений рукопис про руський край”, “Стрибожий дарунок” та ін.).

З усіх засобів образно-узагальнюючої побудови твору (групування персонажів, композиція, сюжет з усіма його компонентами) найбільшої художньої ваги Мартович надавав драматичному конфлікту. І це природно, якщо зважити на драматизм епохи, коли, за слушним визначенням Богдана Данчицького, пануючою формою відображення життя в усій Європі стала драма.

Пародійно-іронічний прийом відображення дійсності з використанням умовності і фантастики, як і вся палітра формотворчих засобів у Мартовича, з більшою чи меншою виразністю відбивають особливості світоглядної позиції письменника. У “Винайденому рукописі про руський край” змальова-

ний гротескно-сатиричний світ виявився широким узагальненням життя українського суспільства. Цей світ увібрав у себе характерні риси епохи, він уособлював собою Австро-Угорську імперію в цілому.

Характером конфлікту неодмінно зумовлюється спосіб виявлення життєвих програм персонажів, саморозкриття їх характерів. Конфлікт обумовлює напрямки і ритміку сюжету.

Мартовича-сатирика цікавила насамперед суспільна психологія, психологія різних соціальних прошарків сучасного йому суспільства, що спостерігаємо в оповіданнях “Винайдений рукопис про руський край”, “Стрибожий дарунок”, “Мужицька смерть” та ін. Дослідження індивідуальної психології (“Ось поси мое!”, “Хитрий Панько”, “Війт”, “Зле діло”, “Квіт на п’ятку”, “Смертельна справа” та ін.) - це та ж суспільна психологія, тільки представлена в індивідуальному стилі.

У деяких оповіданнях Мартовича сатира поступається місцем психологічному аналізу (“Гарбата”, “Відміна”, “Грішниця” та ін.). Сміх, сповнений гнівного обурення, набирає характеру то сумної іронії, то печального гумору, розчиняючись у співчутті письменника до героя. Ці твори складають новий жанр - жанр психологічного, соціально-побутового сатиричного оповідання. Нове емоційне забарвлення, прийоми спокійного епічного повісткування, психологічний портрет у тісному побутовому оточенні - все це створило нову своєрідну тональність, що не має точних паралелей в інших його оповіданнях. Своїми творами Мартович привернув увагу письменників до політичної боротьби проти абсолютизму як підґрунтя найважливішого конфлікту, що повинен лягти в основу демократичного оновленого мистецтва. Письменник зумів показа-

ти, наскільки соціально-політична боротьба наклала відбиток на все життя народу, в тому числі і на ті верстви, котрі до цієї боротьби ставились індивідуально, а то й вороже. Він же в оригінальній художній формі показав розшарування в суспільстві, в родині, зафіксував народження нового конфлікту, який руйнував деякі усталені канони попередньої літератури.

Характер конфлікту в малій прозі Мартовича визначається тим, що основний герой його оповідань - це герой епічний. У центрі розповіді - дії персонажа, що мають соціальний зміст, або ж пошуки шляхів до такої дії. Епічний характер героїв також проявлявся в їх прагненнях знайти своє місце в цьому великому і складному світі, зрозуміти нові суспільні конфлікти і створені ними ситуації. Якісні зміни в характері конфлікту зумовлені поглибленням самого уявлення про людський фактор у соціально-політичних процесах, викликаних пошаруванням радикального руху в Галичині. Мартович першим з письменників створив низку образів діячів-радикалів і прихильників радикального руху - читальників ("Мужицька смерть", "Ось поси мое!", "Війт", "Хитрий Панько", "Смертельна справа" та ін), а також соціальне пробудження під їх впливом найупослідженішого прошарку суспільства - селянства. Мартович цікавиться драмою особистості в її стосунках з суспільством, використовуючи для цього жанр оповідання із соціально-побутовим конфліктом. Відправним моментом повісткування виступає людина і типове для неї середовище. Оповідання стає гомоцентричним. Проте не тільки в цьому причина конфлікту. Мало значення і те, яким було ставлення персонажа до загальнолюдських цінностей. Наприклад, шістдесятидвохрічний Панько ("Хитрий Панько"), виконуючи доручення громади

проголосувати за руського кандидата, долає страшні перешкоди, переносить такі випробування, що їх вистачило б на десятки молодих і бувалих: пішки добирається до міста; засвоює поради адвоката, що неграмотному, необізаному з підступами влади на виборах, недосвідченому і темному зовсім нелегко, витримує фізичний біль і моральне приниження; не тільки нехтує спокусою “заробити” на виборах (проголосувати за “хруня”), а й сам готовий витратитись.

Дійсність, відтворена Мартовичем у “Війті”, як і в низці інших оповідань, різко контрастна. Світові простих людей, “порушників” усталеного суспільного порядку, людей, які шукають іншого, справедливого життя, протистоять охоронці ладу привілеїв. Колективний образ народу в оповіданні виразно дисгармонує з чітко окресленою зграєю панів, жандармів, комісарів і старост. Дійові особи, що належать до верхів, сприймаються читачем не окремо, а в своєму протиставленні низам, простим людям. На перший план конфлікту висувається не тільки власне побутовий мотив: багаті - бідні, сите - голодне життя, але й соціально-політичний. Обидві групи роз'єднані політично.

Головну причину рабської покори селянської маси, її довготерпіння і пасивність Мартович справедливо вбачав у відсутності політичної свідомості, в нерозумінні свого значення як основної суспільної сили. В багатьох оповіданнях Мартович проводить думку, що український селянин, перебуваючи в тенетах бідності і неосвіченості, соціальної несправедливості сам породжує власне й постійне відчуття вини і страху. Мужик так зжився з своїм станом, такою мірою примирився з ним, що не тільки не хоче пальцем поворухнути, щоб змінити дійсний

стан речей, а й недолюблює всіх неподібних до себе.

Основне завдання своєї літературної діяльності Мартович вбачав саме в озброєнні народних мас соціальною свідомістю, пробудженні в них розуміння своєї історичної місії - світлом демократичного ідеалу освітити їм шлях до майбутнього. І які б сумніви, розчарування не нуртували в ньому через пасивність, покірність, індивідуалізм селянства, він ніколи не втрачав віри в пробудження у селян свідомої активності, віри в його кінцеву і не таку вже недосяжну, як могло здатися, перемогу.

Зміни життєвих обставин і відповідно гострих соціальних конфліктів вимагали зміни літературних жанрів, яких Мартович не фетишизував, тим більш ніколи не заперечував їх ваги, не викидав їх на узбіччя літературної творчості, не переставав ними користуватися, до того ж творчо. Першорядного значення він надавав змістові своїх творів, будучи твердо переконаним у тому, що зміна змісту спричинить й зміни форми вислову.

Письменник не відмовився від існуючих жанрів літературної творчості, вироблених і вдосконалених великими реалістами України і Європи. Він обрав малу прозу, переважно жанр оповідання і новели.

Мартович переважав своїх попередників глибшим гуманізмом, ширшим демократизмом, більшою дотепністю, в'їдливішим сарказмом. Уже перша збірка оповідань Мартовича "Нечитальник" вразила читачів незвичайністю мови і стилю. В ній визначились й утвердились деякі характерні риси художньої манери письменника: використання усної оповіді як у сюжетній побудові, так і в мові; звернення до "масок", творів, перебільшень, іносказань, підтексту, комічних ситуацій.

тощо.

Внесок Мартовича у вдосконалення структури малого жанру був досить вагомий. Він надав оповіданню чіткої форми і структурнішої композиції. Кульмінація в його оповіданнях, як правило, стала більш драматичною, а його фінал - відкритішим, чіткіше виписаним. Пейзаж став художньо дієвішим, його тональність створювала потрібний настрій, він повніше, ніж це було до цього в малій прозі, розкривав характер персонажів.

У Леся Мартовича можна знайти всі основні новелістичні прийоми: подвійну розв'язку, порушення традицій сюжетного штампу, фінали, контрастно обернені до початку розповіді, кільцеву композицію, типовий для комічної новели "мотив нездійсненого сподівання" та ін.

Серед новел цього типу є суто гумористичні ("Грішниця", "Відміна", "Гарбата"). Своєрідне місце належить новелі звичай, яка піднімається до гострої соціальної сатири. До цієї групи належать і такі твори, як "Іван Рило" (1899), "Булка" (1899), "Прощальний вечір" (1904), "Народна ноша" (1910-1914) та ін. Всі вони скомпоновані за однаковим принципом: герой різко міняє поведінку, або ж говорить щось протилежне тому, про що тільки-но висловлювався.

Мартович володів рідкісним, дивовижним талантом підмічати комічне в житті і виявляти його в словесній формі; він тонко вловлював життєвий комізм у найрізноманітніших його проявах, відтворював його рельєфно, випукло, зримо і до геніальності просто.

Враховавши нові віяння, пов'язані з реформою оповідання не тільки в українській, а й у світовій літературі, Мартович

виступив новатором у способах і засобах вираження авторської позиції. В його оповіданнях вміло поєднані філософська лірика з трагічною іронією, що згодом, особливо утвердиться в оповіданнях В.Винниченка. Також помітним є підвищене смислове навантаження художньої деталі, яке досягається розгорнутою метафорою, деталлю-метонімією, деталлю-алегорією, деталлю-символом. Своєрідно заявляють про себе й своєрідні типи повістування - об'єктивно-ліричний, нейтральний, об'єктивно-нейтральний; об'єктивно-суб'єктивний тощо.

Проаналізовані нами оповідання Мартовича дали змогу простежити еволюцію його сатиричної творчості, знайти та обґрунтувати глибинні закономірності її розвитку, вирізнити деякі конкретні особливості формування цих закономірностей, їх взаємозв'язок з існуючою історичною дійсністю, що й зумовило появу в письменникових творах конфліктів та сатиричних форм їх художнього вираження. Естетичні погляди та естетичні принципи Мартовича з плином часу зазнавали змін, розвивались у тісному зіткненні з інтенсивними ідейними і літературними пошуками.

У другому розділі "Риси художнього новаторства Леся Мартовича у створенні сатиричного образу" акцентується увага на тому, що у художній практиці письменника представлені дві тенденції відображення дійсності. З одного боку, це оптимістичне, романтично піднесене ставлення до людини, оспівування її благородства, високої моралі й духовної краси, а з другого - тверезий, реалістичний погляд на потворні умови дійсності, нещадна критика і висміювання цих умов. В одних творах переважала перша тенденція, в інших - місце романтика

займав реаліст-сатирик. Зрозуміло, такий поділ надто умовний. Можна і слід говорити тільки про сукупність цих тенденцій, бо саме вони, а також введення фантастичних деталей у реалістичне оповідання, поєднання драматичних рис повісткування з іронічно-сатиричними є найважливішою ознакою художнього методу письменника.

Сатира Мартовича, на наш погляд, цілком заслуговує того, щоб стати зразком для інших у створенні типових образів, нових сюжетів, життєвих ситуацій. Це, крім іншого, пояснюється талантом письменника, його глибинним знанням життя, осмисленням психології героїв.

Майстерною є викінченість постатей персонажів в оповіданнях Мартовича, навіть другорядних, епізодичних, інколи і “закулісних”, глибоко продумані в них, художньо окреслені типи, які надовго залишаються в пам’яті. Мартович досяг цих якостей у своїй творчості завдяки тому, що не дотримувався шаблону, не займався “переживуванням” старих і вицвілих схем художнього зображення.

Спираючись на реальні факти дійсності й одночасно даючи широкий простір своїй нестримній творчій фантазії, письменник “мовою сюжету” показує, до яких воістину геркулесових розмірів доходить деградація всього суспільства, побудованого на беззаконні, злоби й несправедливості.

Сміливо звертаючись до гіперболи, гротеску, фантастики, Мартович виявляє і загострює глибинні закономірності дійсності, робить очевидними, чуттєво сприйнятими ті небезпечні тенденції суспільного розвитку, які звичайно призводять до масового обезлюднення людини.

Гротескно-алегоричний сюжет в оповіданні “Винайдений

рукопис про руський край” не стільки відтворює важливі життєві колізії, скільки моделює їх, переводячи з політичного і соціального плану у фантастичний чи “зоологічний”. Манера повісткування, способи і форми її організації співзвучні з тим, що також притаманне багатьом іншим оповіданням, вони детерміновані тим головним завданням, яке розв’язував письменник упродовж усієї своєї творчої діяльності. Це завдання полягало в прагненні розвінчати несправедливість існуючої дійсності, показати її згубний вплив на людське життя. Саме цій ідейно-художній меті підлягали сюжет, манера розповіді, стилеві особливості “Винайденого рукопису про руський край”.

У цілковитій гармонії з природною веселістю гумористичні оповідання Мартовича сповнені критицизму, який виражений з допомогою різних засобів, починаючи від іронії, до тепу і кінчаючи сагірою чи навіть сарказмом. Безжурний, розважальний, безпредметний сміх - неприйнятний для Мартовича, який намагався специфічними засобами створити панораму сучасного йому суспільного, політичного і духовного життя.

Творчість Мартовича підводила читача до повного неприйняття сучасної йому української дійсності. Незвичайна й неспростована правда, якою пронизані всі оповідання письменника, дала йому змогу побачити в селі не те, що хотілося знайти, і не те, що звичайно бачила в селі тодішня інтелігенція, а те, що в ньому відбувалося насправді і що ламало всі ілюзії відносно реального селянського життя.

Іронічною усмішкою на таку ілюзію реагував Мартович. Володіючи великим артистичним талантом, здатним проникати

в глибинну сутність явищ, сатирик не міг не бачити, що індивідуалізм став основою економічних відносин між лихварем і боржником (“Мужицька смерть”), між панами і селянами (“За топливо”, “Народна ноша”), духовенством і селянами (“Лумера”, “Мужицька смерть”, “Квіт на п’ятку”, “Війт”, “Хитрий Панько” та ін.) , між самими селянами в їхньому ж середовищі (“За межу”, “Зле діло”, “Ось поси мое!”, “Стрибожий дарунок”).

Уже в ранніх оповіданнях “Нечитальник”, “Іван Рило”, “Лумера”, “Мужицька смерть”, “Винайдений рукопис про руський край” стикаємось з високою моральністю почуттів, які проявились у змалюванні героїв з народу, їх стремління і дій. Моральний критерій складає важливу частину образного змісту кращих творів письменника - до того ж не в якості дидактичного імперативу, не у вигляді абстрактних логічних категорій, - а в реалістичному розкритті певного погляду на життя людини і суспільства. Думки митця про призначення людської особистості, про ідею служіння правді й справедливості, добробуту інших людей становлять висхідний момент його героїв, які характеризуються не з допомогою моралістичних сентенцій, а в тверезо-правдивому відображенні їх духовного розвитку, соціального прозріння. Саме тому моральне почуття невіддільне ні від епічного повістування, ні від викривальних начал творчості Мартовича.

Комізм письменника у пізніших його творах повністю перестає бути самоціллю, легкість іронії в них доповнюється її ліричним забарвленням. Виразно гострішою стає критика соціальних відносин, що раніше простежувалась тільки епізодично, критичність художнього вислову мала переважно конста-

туючий характер. У стильовій палітрі письменника все частіше творчо застосовується прийом комічного перебільшення, сатиричної гіперболи, простежується фантастика і гротеск, оповідна форма містифікації і, зрештою, різноманітні образотворчі засоби з їх необмеженими можливостями обсервації суспільного життя (“Лумера”, “Гарбата”, “Відміна” та ін.).

Найфантастичніший задум в багатьох оповіданнях Мартовича може слугувати першим поштовхом до зав’язки сюжету. А згодом події розвиваються природно, в межах ймовірного припущення. Моральний стан персонажів - це тільки їх уявлюваний стан, не стільки природний, як ідеалізований. Оскільки персонажі насправді опинились у тенетах бездуховності суспільно-соціальних обставин, то сам по собі формотворчий прийом фантастичного припущення з його масовою моралізацією обертається неабияким джерелом комізму.

Мартович використовував (у різних комбінаціях) майже всі ефективні засоби дотепу, що давало йому змогу повніше відтворити не тільки інтенсивне духовне життя інтелектуально розвиненої людини, але й убогий, примітивний внутрішній світ знелюдненої людини, або й цілої громади, як це подано в оповіданні “Стрибожий дарунок”. Проте повсякчас і в усіх випадках Мартович не втрачає почуття міри і такту, досягаючи потрібної досконалості викладу як змісту, так і форми. Це особливо важить для сатирика, який користується такими засобами комізму та сатиричного загострення образів і ситуацій як карикатура, шарж і близькі до них явища.

У низці випадків сатиричне розвінчування персонажів Мартович реалізує через внутрішнє психологічне розкриття характеру, а також через зіставлення негативних явищ життя з їх

антиподами. Однак в усіх видах і формах сатиричного відображення дійсності спостерігається глибока суперечливість між характерами персонажів, що належать до різних соціальних прошарків. Специфіка їх художнього зображення детермінується індивідуальністю митця, його талантом, ідеологічним і політичним кредо.

Використовуючи багату палітру художніх засобів, Мартович домагається глибокої правди у відтворенні життя. Створення художнього образу він не уявляв собі без пильного, вдумливого підбору таких деталей, які би з усією очевидністю розкривали різні сторони ества героя, починаючи з обрисів його портрета й закінчуючи словесними думками, міркуваннями, почуттєво-емоційною сферою.

Мусимо відзначити дуже прикметну особливість стилю Мартовича - широке творче наслідування стильових традицій народної сатири. Працюючи над своїми творами, письменник часто спирався на досвід українського фольклору, особливо таких його жанрів, як сатиричні казки, байки, анекдоти, прислів'я і приказки.

Таким чином, у представленому розділі проаналізовано та прокоментовано систему образів малої прози Мартовича - достовірних, психологічно вмотивованих, збірно-шаржованих і гротескних, гротескно-алегоричних, які з найбільшою ефективністю дозволили письменникові реалізувати в його творах власні мистецькі задуми, свою художньо-творчу місію.

У “Висновках” узагальнено наслідки дослідження порушеної проблеми.

Художні пошуки і відкриття Мартовича збагатили українське оповідання новими стилістичними прийомами і за-

собами, поглибленим психологізмом, спрямували жанр оповіді в річище реалістичної сатиричної прози, традиції якої у ХХ столітті дістали подальшого розвитку, оновлення. Творчість Л.Мартовича засвідчила незаперечні можливості художнього сатиричного освоєння різноманітної проблематики і форм малої прози. Його творчість збагатила реалізм оповідання, сприяла вивільненню його від елементів штучності в композиції, від примітивної сюжетності, стилістичних обмежень, продемонструвавши цим суттєві інновації в художніх прийомах і образах.

Основні положення дисертації відображені в публікаціях:

1. Хоцянівська І.В. Жанрово-композиційні особливості малої прози Леся Мартовича //Матеріали для студентів філологічних факультетів, викладачів вузів, учителів-словесників.- К.: УДПУ ім.М.П.Драгоманова, 1996.- 16с.
2. Хоцянівська І.В. Риси художнього новаторства Леся Мартовича у створенні сатиричного образу //Матеріали для студентів філологічних факультетів, викладачів вузів, учителів-словесників. - К.: Центр міжнародної освіти, 1997.- 43 с.
3. Хоцянівська І.В. Проблеми конфлікту, жанру і типотворення сатири Леся Мартовича //Актуальні проблеми розбудови національної освіти /Збірник науково-методичних праць.- К.-Херсон: Пілотні школи, 1997.- Ч.ІІІ.- С.196-200.

Hotsyanivska I.V. The Mastery of Les Martovich - satire (on the materials of short prose).

The for the Candidate's degree of linguistics. Speciality 10.01.01 - Ukrainian literature.

Ukrainian State Teacher's Training University named after M.P.Dragomanov, Kyiv, 1997.

In the dissertation are researched essential questions of artistic mastery of Les Martovich satire: composition features and genre forms of literary production; genesis of main images, formation, evolution and enrichment of creative methods.

Хоцяновская И.В. Мастерство Леся Мартовича - сатирика (на материале малой прозы).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 - украинская литература.

Украинский государственный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 1997 г.

В диссертации исследуются существенные вопросы художественного мастерства сатиры Леся Мартовича: композиционные особенности и жанровые формы произведений; генезис основных художественных образов; формирование, эволюция и обогащение творческого метода.

***Ключові слова:** сатирична проза; гротескний прийом; іронія; образи: збірно-шаржований, карикатурний, психологічно вмотивований, гротескний, гіперболічний.*